

IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК

УДК 343.9

DOI 10.32755/sjcriminal.2023.02.109

Богатирьов І. Г.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності,
Державний університет «Житомирська політехніка»,
м. Житомир, Україна
ORCID: 0000-0003-4001-7256;

Буряк К. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри підприємництва, організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки,
Український державний хіміко-технологічний університет,
м. Дніпро, Україна
ORCID: 0000-0001-6265-9706

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ

У статті розкрито необхідність вивчення злочинності у сімейній сфері у працях вітчизняних учених. Це можна пояснити тим, що саме кримінологічна наука досліджує таку злочинність як систему з винятково складними видами кримінальних правопорушень, що вчиняються кривдником або кривдницею в процесі їх спільного життя. Звідси виникає значна потреба в науково обґрунтованому та комплексному аналізі цієї злочинності та розробці ефективних форм і методів її запобігання, тому що сім'я постійно перебуває у суспільних відносинах з державою та її інституціями. Зазначено, що серед кримінологічних проблем злочинності у сімейній сфері в Україні на порядок денний стала проблема домашньої злочинності, яка здебільшого була і залишається найбільш латентною серед інших кримінальних правопорушень.

Ключові слова: кримінальні правопорушення у сімейній сфері, кривдник, насильство в сім'ї, подружній конфлікт.

Постановка проблеми. Через вторгнення російської федерації на територію України повністю змінився уклад життя українських сімей. Багато чоловіків стали на захист батьківщини, що спричинило розлуку з родиною та деякою

мірою незахищеність близьких; жінки з дітьми шукають прихисток за кордоном і через умови соціальних програм допомоги подовгу перебували в інших країнах; деякі родини вимушено розділені через перебування одного з подружжя на окупованій території з неможливістю її покинути, багато українців втратили роботу – усі ці фактори є викликом для підтримання стосунків, а також провокують конфлікти, які нерідко можуть переростати у кримінальні правопорушення у сімейній сфері. Для мінімізації цієї злочинності та розробки дієвого механізму боротьби з нею слід звернутися до аналізу наявних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям для розуміння та дослідження злочинності у сімейній сфері стали праці таких учених, як: О. І. Белова, І. П. Васильківська, В. В. Вітвіцька, Б. М. Головкін, О. І. Зазимко, О. В. Ковальова, Л. В. Крижна, М. Ю. Самченко та ін.

Формулювання мети. Метою статті є аналіз праць у сфері домашньої злочинності, які проводились вітчизняними вченими.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи стан дослідження злочинності у сімейній сфері, ми не могли обійти наукові праці вітчизняних учених, які так чи інакше стосуються цієї проблеми. Крім того, наше дослідження побудоване відповідно до певної хронології їх написання. Серед таких праць варто виділити наукове дослідження вітчизняної вченої Л. В. Крижної «Попередження злочинів, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин» (2000 р.).

Це перша наукова робота, яка була підготовлена за роки незалежності України. У ній дослідниця писала, що соціальне коріння злочинності свідчить про існування проблем в економіці, освіті, вихованні й інших різних сферах суспільного буття. Боротьба зі злочинністю не буде мати жодного сенсу без заходів, націлених на розв'язання таких проблем. І хоча сама по собі діяльність державних органів та установ з розвитку суспільного життя не ставить за головну мету зниження рівня злочинності, вона є його підґрунтям.

Серед найбільш поширених злочинів, що вчинюються у сфері сімейних відносин, авторка дослідження виділяє умисні

насильницькі злочини, що посягають на суспільні відносини, ядром яких є охорона фізичного статусу особистості (її життя, здоров'я, тілесна недоторканність) та обов'язкову ознаку об'єктивної сторони яких становить фізичне насильство над особистістю, спроба чи погроза його застосування.

До цих злочинів, на її думку, можуть бути віднесені протиправні, суспільно небезпечні діяння, що посягають на життя, здоров'я, честь, гідність і майно потерпілих та які фактично є наслідком неправомірного розв'язування (вирішення) конфліктів, що виникли на ґрунті конкретно-особистісних сімейно-побутових (невиробничих) відносин і були мотивовані ворожістю, заздрістю, помстою, ревностями або хуліганськими спонуваннями винного чи його прагненням до самоствердження, реалізації агресивних стереотипів тощо [1, с. 43, 116].

Отже, актуальність дослідження Л. В. Крижної у сфері сімейних відносин залишається актуальною проблемою і сьогодні. До того ж заслуговує на своє продовження вже в рамках чинного національного законодавства і нових видів кримінальних правопорушень, що вчиняються кривдником або кривдницею у сімейно-побутовій сфері.

Розкриваючи стан дослідження злочинності у сімейній сфері, заслуговує на звернення у процесі нашого дослідження дисертаційна праця вітчизняної вченої І. П. Васильківської «Кримінологічні аспекти сімейного виховання» (2001 р.). Цікава за змістом наукова робота розкрила недоліки сімейного виховання, яке посідає провідне місце у системі факторів, і доволі часто впливає на злочинну поведінку підлітка в сім'ї або в громадських місцях.

У цій науковій праці дослідниця дійшла висновку, що формування особистості злочинця має прямий стосунок до сім'ї з негативною морально-правовою характеристикою батьків і сім'ї з обмеженими виховними можливостями дорослих. Якщо перші перебувають у конфлікті із суспільством та досить часто виховані в них діти поповнюють ряди неповнолітніх злочинців, то інших можна умовно поділити на таких, в яких батьки не вміють належним чином виховувати

своїх дітей, і таких, де батьки не можуть у силу певних причин забезпечити дітям належні умови виховання [2, с. 16].

Проведений нами ґрунтовний аналіз дисертаційного дослідження І. П. Васильківської показав не тільки її актуальність в сучасних умовах воєнного стану в Україні, а і продуманою та прогресивною тематикою наукового пошуку, оскільки всі конфлікти, які виникають між подружжям, а потім переростають в агресію, фізичне, психологічне та економічне насильство, породжують вчинення кримінального правопорушення, яке суттєво може вплинути на виховання дитини в сім'ї.

Певної уваги заслуговує дослідження, проведене вітчизняною вченою В. В. Вітвіцькою «Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх». Ця наукова праця була успішно захищена у 2002 р., у якій науковиця, досліджуючи цю проблему, дійшла висновку, що сім'я досить часто в сучасний період не виконує покладені на неї функції. Зокрема, в економічній сфері існують проблеми працевлаштування та не виплати заробітної плати, погіршення демографічної ситуації в державі. У політичній сфері має місце відсутність механізму реалізації державної політики з охорони дитинства. У культурно-моральній сфері – відсутність належної уваги до статевого виховання дітей, недоліки сімейного виховання [3, с. 12–13].

Отже, актуальність цієї наукової роботи залишається і сьогодні, особливо під час воєнного стану в Україні, коли забезпечити безпеку дитини, тим паче в умовах окупації ворогом нашої території, дуже складно. До того ж фізичне позбавлення дитини батьківської опіки негативно може вплинути на її психологічний стан.

У 2002 році захищає дисертаційне дослідження вітчизняний учений Б. М. Головкін на тему «Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень». Унікальність цієї праці полягає в тому, що науковець вперше за роки незалежності, критично переосмисливши позиції різних кримінологів з цієї проблеми, дійшов висновку, що «під зазначеними злочинами необхідно розуміти умисні насильницькі злочини проти життя й здоров'я

особи переважно ситуативного характеру, що вчиняються у сімейній сфері на ґрунті криміногенних конфліктів між злочинцем і потерпілим [4, с. 6].

Надалі дослідник розглянув кількісно-якісні показники сімейно-побутових тяжких насильницьких злочинів проти особи, довів, що рівень злочинів, про які йдеться, «залишався відносно високим, а в їх динаміці спостерігається прогресуюча тенденція до зростання. Ступінь латентності вказаної категорії злочинів відносно не високий, не перевищує 10 %» [4, с. 7]. Порівняно із даними, отриманими Б. М. Головкиним на початку 2000-х років, сьогодні латентність злочинності у сімейній сфері набагато більша, і за даними наукової школи «Інтелект» становить 35 %.

Крім цього, у згаданому нами дослідженні автор зазначає, що «серед установлених судово-слідчими органами мотивів більш ніж половина – це «неприятні стосунки» (для 51,1 % випадків вчинення кваліфікованих убивств, 53,9 % умисних убивств, 57,9 % тяжких тілесних ушкоджень). За ними йдуть помста (22,1, 23,8, 12,5 % відповідно), ревнощі (9,8, 7,9, 15,4 %) та користь (14,6, 10,9, 8,6 %). У решті випадків зафіксовано інші мотиви злочинної поведінки» [4, с. 7].

Наведене свідчить про міжособистісне, конфліктно-емоційне походження протиправної мотивації. Домінантним способом вчинення таких злочинів є завдання ударів господарсько-побутовими та підручними предметами, що були підібрані злочинцями безпосередньо на місці події. Менш поширеним способом є завдання ударів руками й ногами по всьому тілу потерпілого.

Навіть більше, на думку дослідника, типологія злочинців, які вчиняють умисні вбивства і тяжкі тілесні ушкодження внаслідок сімейно-побутових конфліктів, дає можливість з'ясувати кримінологічно значущі ознаки їх особи, простежити генезис становлення окремих типів винних, розкриває спрямованість їх поведінки у сімейних конфліктах, а тому має істотне науково-практичне значення, зокрема для розроблення системи заходів запобігання.

Отже, багатоаспектність специфічних рис сімейних конфліктів при умисних вбивствах і тяжких тілесних

ушкодженнях дозволили автору дослідження систематизувати і класифікувати їх за такими критеріями, як часовий вимір, учасники, ступінь суспільної небезпечності. За часом перебігу конфлікти поділяють на продовжувані, періодичні й одноразові. За учасниками протиборства їх можна поділити на ті, що виникають між членами сім'ї, і ті, що виникають між членами найближчого сімейно-побутового оточення [4, с. 12].

Стосовно системи запобігання злочинності поіменований учений поділяє позицію тих кримінологів (В. В. Голіни, В. Г. Лихолоба та ін.), які розглядають її на трьох взаємопов'язаних рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному. У структурі спеціально-кримінологічного запобігання виділяються такі напрями, як кримінологічна профілактика, запобігання та припинення злочинів. Індивідуальне запобігання злочинної поведінки проводиться за аналогічними напрямками з окремим виділенням віктимологічної профілактики [4, с. 13].

Цікавою роботою для нашого дослідження є наукова праця О. І. Белової «Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх», яка була захищена у 2006 р., і у якій дослідниця ґрунтовно здійснила комплексну наукову розвідку системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх. Завдяки аналізу історичного досвіду і соціальної обумовленості кримінально-правового захисту сім'ї та неповнолітніх авторка вдало запропонувала науковій спільноті підстави й принципи криміналізації цих діянь.

Шляхом визначення родового та безпосередніх об'єктів злочинів проти сім'ї та неповнолітніх учений вдалося обґрунтувати необхідність, доцільність і можливість виокремлення в Особливій частині КК України окремого розділу «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх», визначити місце цього розділу в системі норм Особливої частини КК України і розробити його структуру. Завдяки аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочинів проти сім'ї і неповнолітніх сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за ці злочини [5, с. 2].

У контексті нашого дослідження ми не могли обійти увагою наукову роботу О. В. Ковальової «Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї», яке було успішно захищене у 2008 р., де дослідниця значну увагу приділила встановленню сутності насильства в сім'ї та ролі служби дільничних інспекторів міліції у його запобіганні.

Крім того, науковиця проаналізувала форми та методи діяльності служби дільничних інспекторів міліції щодо запобігання насильства в сім'ї і надала характеристику взаємодії цієї служби з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування та іншими підрозділами органів внутрішніх справ щодо запобігання насильства в сім'ї. Визначено основні напрями вдосконалення діяльності служби дільничних інспекторів міліції щодо запобігання насильства в сім'ї, сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вирішення зазначеного завдання.

Серед наукової новизни варто виділити таке. Насильство в сім'ї визначено як будь-яка умисна дія/бездіяльність чи погроза застосування будь-якої дії/бездіяльності фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї, який володіє значною фізичною чи психологічною перевагою стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному, психічному здоров'ю чи економічним інтересам.

Під час використання цього визначення обов'язковим є роз'яснення значення терміна «сім'я» за допомогою переліку осіб, які входять до неї. Аналіз поняття, причин, типів (спрямованості) та видів насильства в сім'ї дозволив визначити сутність та особливості останнього. Органи та установи, які здійснюють запобігання насильства в сім'ї, авторкою класифіковано на такі, що зобов'язані здійснювати заходи із запобігання насильства в сім'ї (спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань запобігання насильства в сім'ї; служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей органів внутрішніх справ; органи опіки і піклування; спеціалізовані установи для жертв насильства

в сім'ї); та такі, що не зобов'язані, але можуть сприяти запобіганню насильства в сім'ї (органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форм власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни) [6, с. 165–170].

Враховуючи, що на сьогодні проблемами запобігання злочинності у сімейній сфері опікується Національна поліція України та її територіальні підрозділи, наукова праця О. В. Ковальнової продовжує бути актуальною і заслуговує на увагу як науковців, так і практичних працівників поліції.

Цікавою в контексті кримінологічного аналізу злочинності у сімейній сфері є дослідження вітчизняного вченого О. І. Зазимко «Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання подружнім вбивствам», яка була успішно захищена вченим у 2010 р., де дослідник виклав власні результати поглибленої кримінологічної характеристики подружніх вбивств, їх детермінації та запобігання.

У роботі досліджується життя подружжя як об'єкт кримінально-правового захисту, дається поглиблена кримінологічна характеристика подружніх вбивств, їх кількісно-якісних показників, досліджується особа злочинця. Як на нашу думку, авторкою вдало визначено загальносоціальні фактори вчинення подружніх вбивств, а також групу чинників, які характеризують морально-психологічну складову взаємин конфліктуючих подружніх пар, ґрунтовно проаналізовано криміногенну ситуацію, роль потерпілого в генезисі таких злочинів, мотиви подружніх вбивств. Виходячи зі специфіки подружніх вбивств вироблено цілісне уявлення щодо оптимізації діяльності державних установ і громадських організацій із запобігання подружнім вбивствам у сучасних умовах [7, с. 6].

Актуальність дослідження О. І. Зазимко кореспондується з нашим кримінологічним аналізом злочинності у сімейній сфері, особливо коли подружня пара, проживши багато років разом, на ґрунті конфлікту вчинила тяжке кримінальне правопорушення (вбивство). Взагалі, за нашим дослідженням, тяжкі і особливо тяжкі злочини вчиняються у сімейній сфері

іноді за надуманими мотивами, зокрема серед них можна виділити: зраду, корисливість, помсту тощо.

У процесі підготовки нашого доробку ми звернули увагу на проведене у 2011 році дослідження вітчизняною вченою М.Ю. Самченко «Кримінологічна характеристика та попередження сімейному насильству щодо неповнолітніх», у якій дослідниця ґрунтовно розглянула нові наукові положення щодо запобігання насильству в сімейній сфері серед неповнолітніх.

Ця наукова праця заслуговує на увагу кримінологічної науки, оскільки впровадження аналізу кримінологічної характеристики у життя сім'ї матиме позитивний вплив на розвиток дитини в родині, зменшить конфліктність між подружжями, сформує вміння і навички, необхідні для подружжя в конкретних життєвих ситуаціях роботи з дітьми.

Крім цього, у згаданому дослідженні вчена зазначає, що насильство щодо неповнолітніх було поширено давно і достатньо широко – серед людей різних національностей, різного фінансового й соціального статусу, у сім'ях вірян і невірян. До того ж його ніяк не можна приписати сьогodнішній економічній нестабільності, оскільки домашнє насильство присутнє як у відсталих, так і в економічно розвинутих державах. Також вдало вчена диференціювала детермінанти різних видів насильства щодо неповнолітніх та обґрунтувала, що вони (різновиди) існують у двох видах: це детермінанти психічного та фізичного характеру [8, с. 6–13]. Тож проведений нами аналіз вищевказаної праці показує, що проблема запобігання сімейному насильству щодо неповнолітніх залишається актуальною і її використання тільки підсилить наше дослідження.

Висновки. Отже, зазначені нами наукові праці цінні не лише постановкою проблем, які є актуальними і сьогodні. Всі вони безумовно заслуговують на увагу, постійне їх вивчення, оскільки допомагають дослідити проблему злочинності у сімейній сфері з різних сторін наукового пізнання. До того ж наукове розуміння проблеми злочинності в сімейній сфері пояснюється позитивним впливом на її запобігання з боку суб'єктів державних і недержавних інституцій, зниженням гостроти проблеми в суспільстві та і в окремії взятій сім'ї.

Список використаних джерел

1. Крижна Л. В. Попередження злочинів, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 215 с.
2. Васильківська І. П. Кримінологічні аспекти сімейного виховання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. 19 с.
3. Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 20 с.
4. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 19 с.
5. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. 184 с.
6. Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2008. 238 с.
7. Зазимко О. І. Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання подружнім вбивствам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.
8. Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2011. 216 с.

Bohatyryov I.,

Doctor of Sciences (Law), Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Professor of the Department of Law and Law Enforcement Activity,
State University "Zhytomyr Polytechnic", Zhytomyr, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4001-7256;

Buriak K.,

PhD in Law,
Associate Professor of the Department of entrepreneurship,
production organization and theoretical and applied economics,
Ukrainian State University of Chemistry and Technology, Dnipro, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6265-9706

**THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH OF CRIME
IN THE FAMILY SPHERE**

The article reveals the need to study crime in the family sphere in the works of Ukrainian scientists. This can be explained by the fact that it is criminological

science that investigates such crime as a system with exceptionally complex types of criminal offenses committed by the offender during their common life. So, there is a significant need for a scientifically based and comprehensive analysis of this crime and the development of effective forms and methods of its prevention, because the family is constantly in social relations with the state and its institutions. These relationships are based on social ties that unite people into a functional whole, while creating equality and inequality in the rights and obligations not only of spouses, but also within the social group of society. It was noted that among the criminological problems of crime in the family sphere in Ukraine, the problem of domestic crime, which in most cases was and remains the most latent among other criminal offenses, became the agenda. And therefore, recognizing the family as the center of society, it should be noted that without the support of the state and its institutions, unfortunately, the problem of crime in the family sphere is almost impossible to solve. And this is due to the fact that the family is not always able to fulfill its main function - ensuring the proper well-being and upbringing of children. History shows that the main types of crime in the family sphere are: domestic, economic, psychological, sexual and physical violence. Taking into account that there is a war in Ukraine, the problem of criminalization in the family sphere takes on special importance, and we consider it as an object of criminal offenses committed by the offender. The consequence of this is the divorce of husband and wife, a decrease in the standard of living of children, their lack of protection, poverty, and the weakening of the infrastructure of health care, education and culture.

Key words: *criminal offenses in the family sphere, offender, family violence, marital conflict.*

References

1. Kryzhna, L. V. (2000), *Prevention of crimes committed in the sphere of family and domestic relations*, Ph.D. thesis, Kyiv.
2. Vasylykivska, I. P. (2001), *Criminological aspects of family upbringing*, Abstract of Ph.D. thesis, Kyiv.
3. Vitvitska, V. V. (2002), *Criminological problems of prevention of criminal damage to the moral and physical development of minors*, Abstract of Ph.D. thesis, Kyiv.
4. Golovkin, B. M. (2003), *Family conflicts in the system of determination of intentional murders and serious bodily injuries*, Abstract of Ph.D. thesis, Kharkiv.
5. Belova, O. I. (2006), *Criminal law characteristics of the system of crimes against the family and minors*, Ph.D. thesis, Kharkiv.
6. Kovaleva, O. V. (2008), *An employee of the service of district police inspectors on the prevention of violence in the family*, Ph.D. thesis, Kharkiv.
7. Zazimko, O. I. (2010), *Criminological characteristics, determination and prevention of marital murders*, Abstract of Ph.D. thesis, Kyiv.
8. Samchenko, M. Yu. (2011), *Criminological characteristics and prevention of family violence against minors*, Ph.D. thesis, Lviv.